

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Palatset i Vadstena : preliminär redogörelse för fortsatta undersökningar
Anderson, Iwar
Fornvännen 54, 274-281
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1959_274
Ingår i: samlraa.se

PALATSET I VADSTENA

Preliminär redogörelse för fortsatta undersökningar

Av Iwar Anderson

Undersökningarna i Vadstena forna birgittinkloster har resulterat i vissa upptäckter angående en äldre profananläggning på platsen. Enär en preliminär redogörelse för tidigare undersökta partier av denna redan har framlagts i Fornvännen,¹ torde det vara på sin plats att på samma sätt behandla även de upptäckter som senare gjorts. Det rör sig nämligen om en huspart, som intimt hör samman med den i nyss nämnda uppsats preliminärt beskrivna salbyggnaden i Bjälboåttens gård Vastenis.

Sedan östra delen av byggnadskomplexets norra länga nu har befriats från sentida putslager och övermurningar, kan det med visshet sägas, att den i samma länga ingående, i väster belägna, salbyggnaden visserligen representerar en särskild, första byggnadsomgång men också att denna omfattade planer på en utvidgning mot öster, ävensom att den planerade tillbyggnaden, när den kom till utförande, fick formen av en tvåvånig huskropp med ungefär samma storlek som salbyggnaden. Försöken att tolka det som då byggdes måste på nuvarande stadium av undersökningen bli preliminärt, även om huspartens dispositioner och utformning redan nu är relativt klarlagda.

Att salbyggnaden är primär men har utförts med tanke på utvidgning mot öster framgår dels av att förtagningar satts ut i östra ändarna av dess långmurar, dels av att samma murar har förts fram ett stycke förbi den östra muren² och slutligen av att en fortsättning av den pilasterindelning som finnes på salbyggnaden även har anlagts i sockeln till palatsets östra del, men där ej fullföljts.

¹ Fornvännen 1958, h. 5—6, sid. 258—271.

² Markerad genom gråtoning på en uppmätning publicerad i ovan nämnda uppsats, fig. 2.

Utbyggnaden kanske kan tolkas som en paradmässig bostadsanläggning, troligen inrymmande ett stort kapell i ovanvåningen. Husparten, här kallad bostaden till skillnad från salbyggnaden, var ursprungligen betydligt högre än nu. Murstommen är relativt väl bevarad och bottenvåningens indelning — i vad som nu kallas pelarsalen, rummet öster därom samt östra salen³ — är ursprunglig. Samtliga dessa utrymmen hade dock i sina profana sammanhang helt andra, betydligt högre valv. Spår därefter har framträtt och kan bedömas vara rester dels av ett tvåskeppigt kryss(?) valvsystem i de båda salarna, dels av ett tunnvalv över rummet däremellan. Under en tidig klosterepok kan ett träbjälklag, med något högre läge än nuvarande valvhjässor, ha existerat.⁴

Bostadsdelens ursprungligen ståtliga resning har, på samma sätt som salbyggnadens, »ödmjukats» av birgittinerna genom att dess höga murar stympats.⁵

Det råder inga tvivel om att salbyggnadens formspråk överförts på bostaden nästan oförändrat. Vissa av bostadens muröppningar har också byggts — antingen helt eller endast partiellt — med profiltegel av den refflade typ som är karaktäristisk för salbyggnaden. I ett fall, i portalen till bottenvåningens västra rum, har ett stycke nedtill murats med refflade profiltegel, men därovanför har man fortsatt med vanliga murtegel.⁶ I andra fall återfinns refflade profiltegel blandade med släta av samma form.

De refflade tegel som ingår i bostadens murverk utgjorde troligen ett restparti av de för salbygget tillverkade profilteglen.

Följande redogörelse för bostadens olika rum kan för närvarande lämnas: **Bottenvåningens östra rum** hade ursprungligen fyra valv understödda av en mittpelare och av konsoler i väggarna.⁷ I östmuren fanns två stora dubbelfönster, ett i varje travé. Övriga murar i rummet är antingen oåtkom-

³ Bertil Berthelson, *Studier i birgittinerordens byggnadsskick I*, Lund 1946, sid. 100—113.

⁴ Jämför Berthelson, a. a., sid. 111—113.

⁵ Jämför Fornvännen, anförd uppsats, sid. 262 och not 13 härnedan.

⁶ Profilteglet är avbildat i ovan nämnda uppsats, fig. 7 a, nr två från vänster i övre raden.

⁷ Möjligen har några sådana konsoler kommit till användning när de ännu bevarade valven kom till.

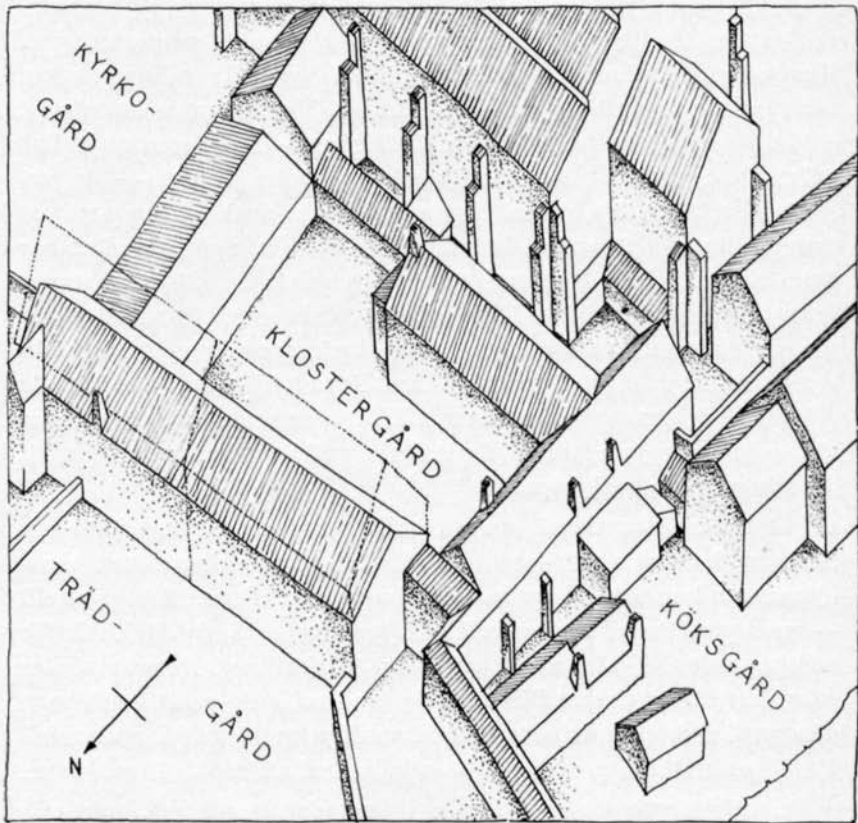

Fig. 1. Bilden avser att visa, dels var palatset, med sin saldel i väster och sin bostads(?)del i öster, är beläget i klosterkomplexet ävensom hur mycket av dess murhöjder som återstår, dels nunneklostrets byggnader så som de för närvarande kan preliminärt rekonstrueras. Bilden ersätter fig. 5 i uppsatsen »Gården Vastenis och klostret i Watzstena», Fornvännen 1958 h. 5—6. — This drawing is an attempt to show where the Palace with its Hall wing to the west and its residential(?)wing to the east is situated in the block of Convent buildings and also how much of its walls remain; also the Nunnery buildings at the present stage of their preliminary reconstruction. This drawing replaces Fig. 5 in the article on "The Manor of Vastenis and the Convent at Watzstena" in *Fornvännen* 1958, 5—6.

liga eller otillfredställande undersökta.⁸ Det smala, tvärande rummet väster om ovannämnda inrymde en stor(?) eldstad i norra ändan. I motsatt ända finns rester av en klostertida port som möjligen har haft en föregångare under en äldre tidsperiod. Kanhända har detta rum tjänstgjort som värmecentral för bostaden. Västra rummet i bottenvåningen hade sannolikt samma sorts valv som det östra. I söder fanns en praktfull portal i östra travéen samt ett högt sittande fönster i den västra. I nordmuren har troligen funnits en port och ett fönster.⁹

Huspartens ovanvåning inrymde i de profana sammanhangen endast två rum, såvitt ej det västra varit uppdelat med en »lättvägg». Östra rummet var stort och hade en utformning som kan tyda på att det varit kapell. Där klövs östra gavelväggen av en nära fem meter hög trefönstergrupp, vilken sedermera, genom golvens och murkrönens sänkning, kommit att hamna på vinden. I det förmodade kapellets sydmur återstår nedre delen av ett dubbelfönster med samma utformning och bänkhöjd som trefönstergruppen samt väster därom rester av en fin portal. I nordmuren skymtar, ovan de nuvarande valven, övre delen av ett med kalksten omfattat väggskåp eller en nisch. Det förmodade kapellets västmur bör ha rivits under kloster-tiden. Bostadens västra, övre rum är för närvarande svårt att komma till rätta med enär endast rivnings-sår återstår efter dess västra och östra murar och emedan dess södra mur är otillräckligt undersökt. (Troligen revs östmuren på ett tidigt stadium under klostertiden och västmuren när klostrets ännu bevarade dormitorium inreddes.) Rummets södra begränsning utgöres av ett murverkskonglomerat bildat under skilda etapper och innehållande rester av flera profana byggnadsomgångar. Det rör sig bland annat om flera stora, tätt placerade muröppningar av en hög, ej »ödmjuk» valör. I rummets norra mur finns nedre

⁸ Vissa äldre muröppningar har dock iakttagits och beskrivits vid 1930-talets restaurering, rapport i ATA. Jämför även *Berthelson*, a. a., sid. 103.

⁹ Denna mursträckning, egentligen hela nordmuren i bostadens bottenvåning, är dock till vissa delar ommurad samt dessutom ej heller fullständigt undersökt. Det finns vissa drag i murverket där, och i den anslutande utbyggnaden i östra ändan av längan, som kan tyda på en mera invecklad tillkomsthistoria.

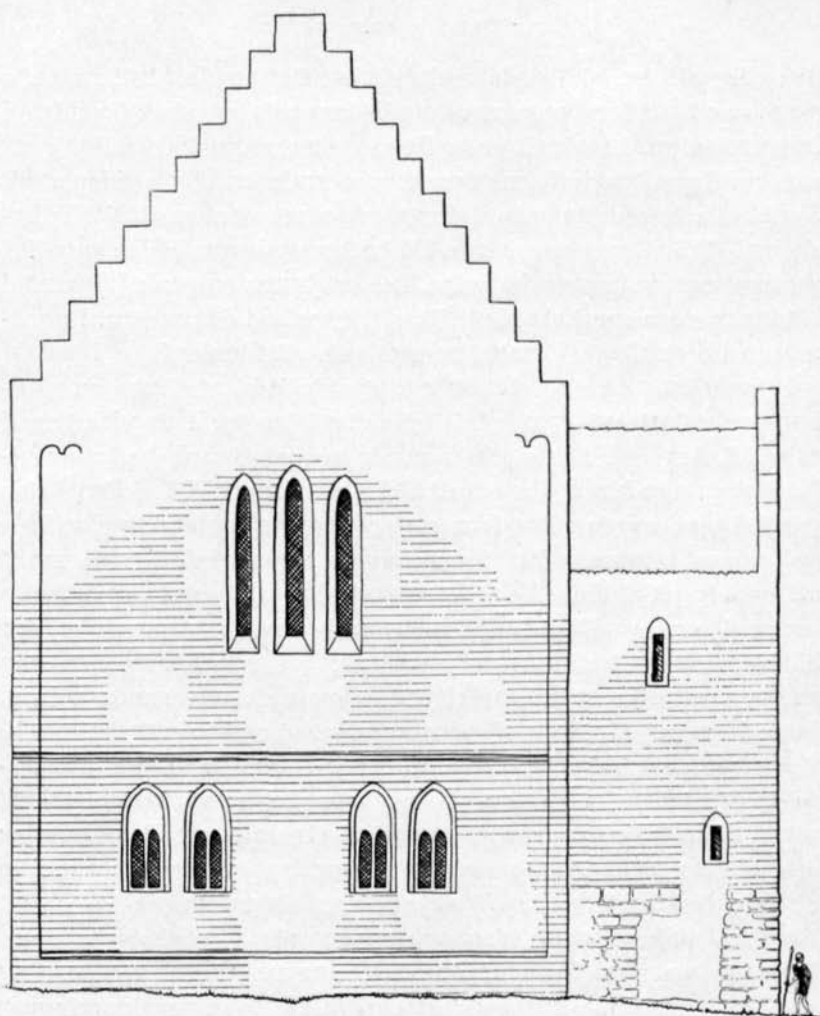

Fig. 2. Palatsets östfasad, preliminärt försök till rekonstruktion. Bevarade murpartier är streckade. Den övre fönsterggruppen i huvudbyggnaden (belägen i det förmodade kapellet) kan med säkerhet rekonstrueras. De två nedre är däremot spolierade så att någon säker bild av deras detaljer ej kan framställas. Ytterkonturerna är dock säkra. Sockeln är av kalksten och skråkantad. Språnget mellan de tjockare nedre och de tunnare övre delarna av själva gavelmurverket täckes också av en skråkantad kalkstenslist. — The east façade of the Palace, a preliminary attempt at reconstruction. The extant walls are hatched. The upper group of windows in the main building (situated in the conjectured Chapel) can be reconstructed with certainty, but the two lower ones are so badly damaged that no reliable representation of their details is possible. Their outer contours are certain, however. The socle of the wall is of limestone and chamfered. The projection between the thicker lower and the thinner upper parts of the actual gable masonry is also covered by a limestone chamfer.

delen av ett ursprungligt fönster samt rester av ytterligare en muröppning, troligen en port.

I detta sammanhang bör också nämnas, att utbyggnaden vid norra längans nordöstra hörn, inrymmande det rum som kallas Birgittas bönekammare, enligt vad som hittills framkommit genom undersökningar, ej utan vidare till sitt ursprung kan infogas i klostersammanhangen utan troligen tillhör den äldre gården.¹⁰ Dess anslutning mot bostadens nordfasad är svårtolkad och ej heller helt utforskad. Ursprungliga golvnivåer och fönsterlägen svarar bra mot bostadens men sämre mot klostrets. Sålunda har spår efter högre belägna fönster i öster och norr samt efter en port i väster antecknats.¹¹

Huvudbyggnaden i Vadstena-birgittinernas systrakloster, dvs. norra längan, har alltså helt åstadkommit genom ombyggnad av ett profant palats. Palatset var 56,5 m långt och 14,8 m brett och bestod av en trevånig salbyggnad med gaveln mot Vättern samt en därmed sammanbyggd huspart som sannolikt inrymde en paradbostad med kapell(?) i öster. Möjligen stod också en tornliknande byggnad invid östra ändan av dess norra fasad (jfr dock not 11) och i sydväst ytterligare en direkt ansluten huspart (till största delen riven). Salbyggnaden, äldst i längan, kompletterades, troligen ganska snart efter färdigställandet, med den redan från början planerade bostadsdelen. Efter en våldsam brand, som efterlämnat ännu tydligt skönjbara spår och som torde ha drabbat soldelen värst, reparerades palatset. Det skedde efter ett något enklare och mindre förnämt arkitektoniskt schema än det som präglat framför allt salbyggnaden och som efterbildats(?) i bostaden. Ifrågavarande brandspår torde härstamma från husets »profantid» och ej från 1388 års brand.¹² Återställandet efter branden, genom vilken bland annat hela västgaveln förstördes, förefaller nämligen ej ha utförts efter sådana intentioner

¹⁰ Jämför *Bertil Berthelson*, a. a., sid. 118.

¹¹ En ursprunglig svalgång har löpt utmed bostadens norra mur, i höjd med ovanvåningens golv. Porten i utbyggnadens västmur svarar i höjd mot denna. Närmare redogörelser för byggnadsdelen och för dess förhållande till anordningar i den egentliga längan måste anstå till senare tidpunkt.

¹² Enligt Vadstenadiariet 14 Juni 1388.

som bör ha följts åtminstone under de äldsta birgittinska byggnadsepokerna, nämligen ett byggande i »slät och enkel gärning».

Vissa ombyggnader och ändringar ävensom utbyggnader har alltså utförts redan under profanepoken. Det kan nu också skönjas en första klosterbyggnadsetapp under vilken palatsets praktfulla fasader »slätas ut» och förenklas av relativt tafatta byggare-händer och kanske under trycket av ekonomiska svårigheter. Denna första ombyggnad torde ha utförts mera direkt efter Birgittas föreskrifter än följande byggnadsarbeten och skulle kanske kunna dateras till tiden omedelbart efter det berömda klostertestamentets tillkomst.¹³

Till sist återstår att korrigera en uppgift i den i Fornvännen 1958, h. 5—6, publicerade uppsatsen. Att döma av de senaste rönen har salbyggnadens östgavel, i motsats till vad som angivits i nämnda uppsats, sid. 259, ej haft något »eget» röste. Husparten bör ha varit avslutad provisoriskt åt detta håll. Den preliminära rekonstruktionen av klosteranläggningen har också kunnat föras ett stycke närmare en antagen verklighet — fig. 2, som bör jämföras med fig. 5 i den tidigare uppsatsen.

¹³ På detta tyder Birgittas ord: »Thy ärffuodhin the nw som sampanade äru. At alt thz owirflödogt är nidherkastis. Oc aff ensampnom widhertorfftelikom thingom oc ödmiukom ärins, oc laatin sik nöghia» (Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet, 14: 4, sid. 81; eller i Tryggve Lundéns översättning till modern svenska från latin i »Den heliga Birgitta, Himmelska uppenbarelser», fjärde bandet, sid. 131, Malmö 1959: Därför må de, som nu äro församlade, arbeta på att allt överflödigt avlägsnas och att man nöjer sig med det enbart nödvändiga och ödmjuka och sätter en heder däri). Samma uppenbarelse är i Lundéns översättning daterad till senare hälften av 1340-talet. Enligt detta skulle ju arbeten på palatsets förvandlande till kloster ha pågått under senare hälften av detta årthonde.

SUMMARY

I. Anderson: The Palace of Vadstena.

In Part 5—6 of *Fornvännen* 1958 some preliminary observations were published concerning a secular house that was utilized while the Mother Convent of the Bridgittines at Vadstena was in course of construction. Further investigations have now shown that this secular house did not consist exclusively of the Hall wing described in the article mentioned but also comprised a block intimately connected with it and almost as large—

namely a stately residential wing (?) situated east of the Hall wing and adjoining it. Thus the Hall wing was merely a first stage in the construction of what was later called the north wing, the whole of which undoubtedly formed the Palace of the establishment during the secular phase, with halls to the west and a stately residence (?) with Chapel (?) to the east. The two parts of the Palace were planned simultaneously, although the builder of the residential wing (?) departed to some extent from the original plans, for instance in the rhythm of the pillars, which also very likely affected the division of the rooms first intended. He also probably made partial use in windows and doorways of moulded bricks left over from the Hall wing. The conjectured residential wing probably had on the upper floor a large Chapel as well as a room with large wall-apertures to the south. On the ground floor there were two cross-vaulted rooms separated by one with barrel-vaulting; the latter may have been for the central heating.

The continued investigations have thus shown that the main building of the Mother Convent of the Bridgittines was wholly created through the conversion of a secular Palace. This was 56.5 metres long and 14.8 metres broad. It contained in the west, overlooking Lake Vättern, a three-storeyed Hall wing (described in the previous article published in *Fornvännen*) and in the east a two-storeyed wing with a stately residence (?) on the ground floor and a large Chapel on the floor above. The Hall wing is the oldest part of the entire building but was completed, probably at a relatively early date, by the addition of the residential wing. After a violent fire the Palace was repaired on simpler architectural lines than those originally adopted. A first stage in the reconstructions of the Bridgittines, involving a makeshift adaptation of the Palace for use as a Convent, can now also be discerned. These conversions certainly accorded more exactly with St. Bridget's directives than the following ones, and were perhaps carried out already in the latter half of the 1340's.